

Literatura a digitální kultura

POTŘEBUJEME *DIGITAL LITERARY STUDIES*?

Karel Piorecký

ÚSTAV PRO ČESKOU LITERATURU AV ČR

O různých aspektech existence literatury v prostředí digitálních médií se v mezinárodním měřítku napsalo už mnohé. Změny, které vnesl proces remediace do literární komunikace jsou nemalé. Odpovídají rozsahu těchto změn také změny v metodologii literární vědy, zejména historie — a té bohemistické zvláště?

V následujícím textu nejprve stručně shrnu základní difference, které vykazuje literární systém predigitální a digitální, resp. postdigitální doby. Než tak učiním, je ovšem potřeba definovat některé pojmy, se kterými budu pracovat a které ještě nezdomácněly ve slovníku české literární vědy.

Jde zejména o pojem *digitální kultura*. Jím rozumím soubor procesů a produktů vytvářených a zpracovávaných digitálními médii, v jehož rámci je kombinován předem naprogramovaný obsah s obsahem vytvořeným uživateli digitálních médií. K charakteristickým znakům obsahů digitální kultury pak počítám jejich fragmentárnost a kolážovitost; dále pak kvantitativní nárůst textů, informací a informačních zdrojů ve veřejném oběhu. A rovněž těmito jevy nastolenou nutnost selektivní percepcie, při níž je nutné brát zřetel na absenci garance kvality obsahu. Digitální kulturu vnímám jako nositele zásadní změny způsobů užívání médií, ale nikoli už jako proces nahrazování starých médií novými. K základním znakům digitální kultury, které jsou zároveň diferencujícími znaky starých a nových médií, řadím posilování personalizace médií a jejich užívání pro osobní prezentaci. Řadou svých projevů se digitální kultura výrazně podílí na formování soudobé kultury — a s vědomím těchto přesahů budu tento pojem také užívat.

Někteří teoretici (např. GERE 2008) pod pojem digitální kultura zahrnují všechny jevy spojené s vývojem počítačů od prvních pokusů v této oblasti

v 19. století (Charles Babbage) až po současnost. S vědomím hrubého zjednodušení budu protentokrát klást hranici predigitální a digitální éry do druhé poloviny devadesátých let 20. století, kdy digitální média vstoupila v masivní míře do naší každodennosti a začala ji přetvářet, tedy do období od rozšíření veřejného (komerčního) internetu. V definici digitální kultury tedy úzce navazují na její pojetí u Jana van Dijka (DIJK 2012).

Pracovat budu také s pojmem *postdigitální kultura*, který si rovněž žádá vysvětlení či upřesnění. Za klíčové považují to, že termínem postdigitální kultura není myšlena kultura nedigitální či antidigitální (k tomu též ANETTA 2014: 160). Konstrukce tohoto pojmu je motivována především potřebou vyjádřit, že existence digitálních médií už definitivně překonala svou prvotní fázi, kdy byla v kultuře přítomna jako něco nového a strojově „chladného“. Digitální revoluce už skončila — to je základní premisa teoretiků postdigitální kultury (např. CRAMER 2014). Digitální média v jejím rámci jsou už běžnou, nepříznakovou součástí naší každodennosti a na jejich formách je patrný aspekt technologický stejně dobře jako aspekt lidský. Jsou výsledkem humanizace digitálních technologií, jehož důsledkem je mimo jiné přenos forem komunikace a interakce typických pro digitální síťová média vně internetu do běžné sociální praxe. Pojem digitální kultura zde tedy bude představovat přechodovou fázi mezi pre- a postdigitální érou.

Dílčí literární jevy generované kontaktem digitální a literární kultury budou posuzovány v komplexním literárním kontextu — jako součást literárního systému. Termín *literární systém* zde užívám v intencích pojmu *sociální systém literatura*, jenž Siegfried J. Schmidt navrhl jako pojmenování pro soustavu tvořenou čtyřmi rolemi jednání: produkce, zprostředkování, recepce a zpracovávání jevů považovaných za literární (srov. SCHMIDT 2008).

Literární systém a digitální revoluce

S pojmem digitální revoluce je třeba zacházet velmi obezřetně — relativně často bývá užít na úrovni žurnalistické floskule, a jak upozornil Henry Jenkins, svádí k poněkud zavádějící mytizaci digitálních médií jako fenoménu, který údajně nahradí starší mediální systémy (srov. JENKINS 2006: 323). Změny literárního systémů, k nimž došlo během tzv. digitální revoluce, budu tedy chápat spíše jako strukturální posuny v mediální komunikaci, které s sebou digitální média přinesla (Jan van Dijk mluví o „strukturální komunikační revoluci“ [DIJK 2012: 5]).

V následující tabulce budu konfrontovat podobu segmentů literárního systému v éře predigitální (model bezzbytku platný naposledy ještě v první polovině devadesátých let 20. století) s novými fenomény, které k těmto segmentům přibýly v průběhu digitální revoluce.

Role jednání	Predigitální éra	Postdigitální éra
Produkcce	<p>Role produkce náleží primárně autorovi jakožto zhotoviteli autografu. Dílčí konzultační roli v rámci produkce mohou zaujmout další autorem zvolené osoby či redaktoři textu. Produkce je situována mimo sféru veřejně obíhajících informací.</p>	<p>Snadná realizovatelnost kolektivní produkce (např. <i>Blogový román</i>¹ Michala Viewegha) či kooperativní produkce autora a čtenářské komunity (např. román <i>Labyrint</i>² Pavla Renčina). Vývoj autografu lze veřejně sledovat (dodatečná editace textů na blozích, literárních fórech apod. po jejich zveřejnění).³</p>
Zprostředkování	<p>Mediátorem, který zprostředkovává literární text čtenářům, je nejčastěji institucionalizovaný vydavatel či nakladatel. Ten přijímá od autora rukopis k posouzení a zváží, zda ho vydá. V pozitivním případě prochází rukopis redakčním zpracováním, event. je přepracován ve spolupráci redakce a autora. Výsledkem je vydaná publikace, která se prostřednictvím distribučních firem a knihkupectví či knihoven dostává ke čtenářům. Autor v tento moment již ztrácí bezprostřední možnost zasahovat do znění textu.</p>	<p>Zprostředkování literárního textu je možné realizovat bez jakéhokoli institucionálního mediátora (na osobní webové stránce, blogu, literárním fóru či sociální síti). Proces zprostředkování může zůstat zcela v kompetenci autora. Hodnotící proces je v těchto případech delegován na čtenáře.⁴ Výsledkem je digitální text, který je volně šířen po síti a který zůstává pod dohledem autora (možnost dodatečné editace, libovolné připojování paratextů, zveřejnění atd.).</p>
Recepce	<p>Čtenář je v pozici příjemce textu, jehož aktivita má převážně mentální povahu a recepční proces nezanechává materiální stopu v recipovaném díle. Způsoby interakce čtenáře a autora jsou omezené a pomalé (např. korespondenční kontakt, publikovaný text v časopisecké rubrice typu „Zasláno“ apod.).</p>	<p>Čtenář získává možnost bezprostředně se vyjadřovat k přečtenému textu (formou komentářů např. na blogu, kde byl literární text zveřejněn, nebo na jiném místě internetu, které si sám zvolí). Čtenář může dostat příležitost aktivně se podílet na (kolektivním) vzniku díla či spolurozhodovat o jeho dalším vývoji (např. romány na pokračování na webu Renčina červená knihovna).⁵ Čtenář může rovněž relativně snadno vstupovat do diskuze s autorem literárního textu. U interaktivních experimentálních děl recepční akt hraniční s aktem (spolu)autorským (digitální poezie, hypertextové romány apod.).</p>

Procesu zpracování textu či tvorby metatextu nutně předchází jeho recepce, ale oba procesy jsou relativně jasně oddělené. Vznik metatextu je fakultativní, proces recepce si ho nevyvucuje. Zároveň je vznik metatextů většinou spojen s odbornou specializací „zpracovatele“ (literární kritik), či je dokonce institucionalizován (divadelní dramaturg, filmový scenárista). Tzv. běžný čtenář se na tvorbě metatextů podílí jen ve výjimečných případech (není k ní strukturou média motivován), jako je např. referování o literárním textu formou čtenářské recenze. Přímý komunikační kontakt autora a čtenáře je rovněž spíše výjimečný (čtenářské dopisy, organizovaná setkání s autory, literární čtení apod.).

Čtenář textů v digitálním prostředí je vybízen k tvorbě metatextů (komentářová pole, hlasování, bodování apod.). Zpracování textu tedy probíhá téměř synchronně s jeho recepcí. Pro autorství metatextu není zapotřebí žádná odborná specializace ani kompetence. Původní text je k dispozici čtenářské kreativitě na principu remixu (fan fiction; parodické nebo devótní navazování mezi přispěvateli literárních fór apod.). Text i metatext jsou součástí konverzační výměny (např. běžná praxe a literárním fóru Litweb,⁶ kde si přispěvatelé nejdnou navzájem odpovídají ve verších).

K podstatným diferencím literárních systémů predigitální a postdigitální éry patří skutečnost, že se hranice mezi segmenty tohoto systému během digitální revoluce staly prostupnými, resp. byl zahájen zřetelný proces konvergence jednotlivých rolí jednání a eliminace institucionálního aspektu uvnitř literárního systému. Tyto procesy už řadu let nejsou omezeny pouze na sféru digitálních médií, ale pronikají i do oblasti mediované tiskem (viz vydavatelství provozovaná na principu print on demand, kde proces zprostředkování rovněž probíhá zcela podle představ autora).⁷

Literatura na prahu postdigitální éry

Situace české literatury na prahu postdigitální doby, tedy éry, v níž již digitální média nejsou novinkou a zvláštností, ale běžnou a „zlidštěnou“ součástí každodennosti, je stavem literatury radikálně demokratizované ve smyslu

1 <<http://blogovyroman.idnes.cz>>, přístup 15. 10. 2015.

2 <<http://www.pavelrencin.cz/labyrinth>>, přístup 15. 10. 2015.

3 Podrobněji k tomu viz PIORECKÝ 2013.

4 Podrobněji k tomu viz PIORECKÝ 2014.

5 <<http://www.cervenaknihovna.com>>, přístup 15. 10. 2015.

6 <<http://www.litweb.cz>>, přístup 15. 10. 2015.

7 Nezávislost na tradičních institucích vytváří — podle Krištofa Anetty — důležitou politickou dimenzi postdigitálnosti (srov. ANETTA 2014: 169).

Faircloughovy demokratizace diskurzu.⁸ Publikovat literární text prakticky okamžitě může každý. Jde však zároveň nejednou pouze o iluzorní demokratizaci prestižního diskurzu. Literární diskurz není prestižní automaticky a en bloc. Má svůj střed, široký průměr i okraje. Otevřené internetové publikační platformy vedou pochopitelně nejdříve na jeho okraj. A tento okraj se rozšiřuje. Nikoli tedy **přesun** literatury na internet, o kterém se uvažovalo v rámci rané recepce internetu v českých literárních časopisech (podrobněji viz PÍORECKÝ 2014b), ale **rozšíření** literatury o okrajový, ale co do kvantity velmi široký segment je oním pohybem, který digitální kultura předala kultuře literární.

Specifika české literární kultury v postdigitální éře se tedy většinou vymykají očekáváním, s nimiž byl příchod digitálních médií (či tzv. digitální revoluce) spojován. Česká literární věda jako by ovšem stále setrvala na pozici trochu nedůvěřivého a vyčkávajícího pozorovatele, který tuší, že se něco stane, ale zatím nemá důvod měnit mnoho ze svých zvyků. To podstatné se však již stalo. Hlavní diference odlišující literaturu predigitální a postdigitální doby lze shrnout do těchto tří procesů: 1. rozpínání literárního systému; 2. destabilizace textu; 3. vernakularizace literární kultury.

A) *Rozpínání literárního systému*

Siegfried J. Schmidt při modelaci pojmu *literární systém* pracuje s představou hranic literárního systému, které jsou tvořeny sociálně závaznými konvencemi (srov. SCHMIDT 2008: 47). V návaznosti na tuto topologickou metaforu můžeme uvažovat o vnitřní strukturaci systému na:

- 1) centrum („elita“), v němž jsou situováni aktéři literární komunikace, kteří nejen dokonale ovládají ony závazné konvence, ale dokážou je i měnit;
- 2) středové pásmo („šedá zóna“), v němž se pohybují ti aktéři literární komunikace, kteří ovládají konvence systému, ale měnit je nedokážou;
- 3) periferie („vernakulární zóna“), na které se pohybují ti, kteří literární konvence ovládají jen částečně a jsou tak vystaveni riziku vyloučení ze systému.

K tomuto pomyslnému vnějšímu perifernímu prstenci soustředných kružnic, který v predigitální éře tvořili zejména začínající autoři a literární amatéři

⁸ Fairclough definuje tento proces jako odstranění asymetrií v diskurzivních právech, povinnostech a prestiži jednotlivých skupin uživatelů jazyka včetně rozšíření přístupu k prestižním typům diskurzu, např. politickému, profesnímu, mediálnímu — a dojdeje také uměleckému a literárnímu. Zároveň však upozorňuje, že demokratizace diskurzu může být přirozená, skutečná, ale může být také umělá, simulovaná (srov. FAIRCLOUGH 1992: 201nn).

Literární systém predigitální éry

s velmi omezenými publikačními možnostmi, v průběhu digitální revoluce přibyl rozsáhlý kruh literárních aktů realizovaných v prostředí otevřených internetových publikačních platform (tedy literárních fór, blogů či účtů na sociálních sítích apod.). Specifická je tato zóna literárního systému přitom nejen svým rozsahem, ale především tím, že je velmi obtížné — ne-li nemožné — určit jeho hranici, dohlédnout na konec této literární sféry. Setkáním literární kultury a kultury digitální tedy zanikla možnost (byť i tak spíše teoretická) zahlédnout literární systém v jeho celistvosti, tedy v konečném počtu veřejných literárních aktů.

Proměnou prošla nejen struktura tímto způsobem rozšiřovaného literárního systému, ale také vztahy mezi jeho segmenty, resp. komunikační procesy probíhající mezi nimi. Relace mezi zónami postdigitálního literárního systému jsou určovány dvěma divergentními (paradoxními) tendencemi:

- **autonomizaci komunikačních okruhů:** vernakulární zóna (či „blogosféra“) je do značné míry svět sám pro sebe, jak dobře ukazuje např. komunikační praxe tzv. literárních serverů, tedy amatérských literárních fór; jde o subsystemy uvnitř literárního systému disponující vlastními komunikačními mechanismy, hodnotovými rámci apod. a mající mnohdy jen velmi malé povědomí o segmentech literárního systému situovaných ve sféře tisku (srov. PIORECKÝ 2014a);

Literární systém postdigitální éry

- **rozmýváním hranic mezi komunikačními okruhy:** autoři vycházející z okrajového segmentu literárního systému mají možnost pronikat do segmentů směrem k centru a v menší míře se to děje; recepce a kritika literatury se odehrává ve všech segmentech systému a ten okrajový díky kvantitativní převaze a rostoucí důvěře v horizontální vědění začíná být silnou konkurencí literární kritiky; tištěná literární média v omezené míře přebírají texty z blogosféry (např. blogový román Martina Fendrycha *Slib, že mě zabiješ* ad.) apod.

Toto rozšiřování literárního systému pochopitelně nemůže zůstat bez důsledků pro metodologii literární vědy, zejména potom literární historie. Jde v první řadě o výzvu k přehodnocení toho, co má a může být v rámci rozšířeného, resp. bezbřehého literárního systému jejím předmětem. Může zůstat u modelování celku národní literatury prostřednictvím tradičních metod kanonizace umělecky výrazných a hojně v tisku recipovaných autorů a děl?

Z dosavadní literatury na českém internetu se pravděpodobně nic nedostane do kánonu vytvářeného oběma dosud známými postupy — ať už shora autoritou školy a odborné akademické sféry, nebo zdola zájmem čtenářů. — Má to však znamenat, že digitální segment literárního systému může zůstat mimo zájem literární vědy?

Domnívám se, že nikoli. Jedním z důvodů je již zmíněná propojenost segmentů — lze těžko odborně obhájit hypotetický postup, při kterém by se tvorba básníka XY zveřejněná tiskem zahrnovala do literárněhistorického výkladu, ale jeho tvorba (např. počáteční, juvenilní, ale i pozdější paralelně publikovaná) vydávaná na internetu nikoli. Jiným příkladem protnutí jednotlivých segmentů literárního systému mohou být extenze internetových literárních fór do sféry tisku např. v podobě knižních almanachů. Výjimkou nejsou ani literární akce (večery poezie, autorská čtení), na nichž společně vystupují neznámí přispěvatelé literárních fór a autoři etablovaní ve sféře tisku.

Tvrzení Johana Svedjedala, že weby s amatérskou literaturou zůstávají vně literárního systému, protože do něho nejsou včleňovány prostřednictvím nakladatelských domů, literární kritiky či knihoven (srov. SVEDJEDAL 2000: 137) se z uvedených důvodů ukazuje jako neudržitelné.

Dalším důvodem je prostý fakt, že v případě blogosféry se jedná o regulérní (byť z řady důvodů specifické) zveřejnění textu, které je v dané chvíli stejně platným aktem literárního jednání, jako je zveřejnění tiskem či dalšími způsoby. Onu regulérnost zveřejnění literárního textu v rámci blogosféry ovšem poněkud relativizuje fluidní povaha digitálního textu.

B) Destabilizace textu

Tím se dostávám k druhému z oněch tří procesů, které diferencují pre- a post-digitální éru literatury. Onen proces můžeme nazvat destabilizací textu.

V predigitální době byl zveřejněný literární text vždy a nutně stabilní matricí, která se aktem zveřejnění (řeceno s Miroslavem Červenkou) odpoutává od svého autora a zahajuje svou samostatnou existenci (resp. recepční historii). Digitální média toto pravidlo zásadním způsobem zrelativizovala. Vedle stabilizovaných textů zveřejněných v tištěné podobě se otevřelo široké pole digitální textuality (blíže viz PIORECKÝ 2013b), v jehož rámci je text naopak principiálně nestabilní a vždy alespoň pod částečnou kontrolou svého autora (každý zveřejněný příspěvek na blogu či sociální síti lze následně editovat, rozšiřovat či ho odstranit ze sítě) a mnohdy je také otevřený tvůrčím zásahům čtenářů (viz různé formy kolektivní tvorby např. v žánru tzv. blogových románů; zahrnout lze rovněž komentářová pole, která jsou nedílnou částí těchto textových typů).

Jak ovšem učinit předmětem literárněhistorického výzkumu texty, které jsou tímto způsobem destabilizované a jejich procesuální povaha nedovoluje určit ani variantu, která by se mohla stát relevantní pro literárněhistorickou kontextualizaci, neboť může být vzápětí přepsána novým či pozměněným zněním textu? Zároveň není možné ani bezpečně stanovit reprezentativní korpus textů, který by dovolil např. některé z literárních fór uchopit jako celek a sledovat jeho vývoj v diachronní perspektivě, protože kterýkoli z textů může kdykoli beze stopy zmizet.

Domnívám se, že zveřejnění literárního textu v podobě textu digitálního nelze klást na roveň zveřejnění literárního textu tiskem. Přesněji řečeno: je třeba stanovit specifické místo v synchronním kontextu národní literatury pro ty texty, které byly zveřejněny digitální formou prostřednictvím publikačních platform, u kterých nevstupuje do procesu zveřejnění redakce či jiný institucionalizovaný prvek. Texty, které zůstávají i po okamžiku zveřejnění v moci autora, nejsou vlastně veřejné v plném slova smyslu. Pohybují se na rozhraní soukromé sféry geneze a veřejné sféry recepce, pohybují se na rozhraní, které odpovídá okraji schmidtovského modelu literárního systému, na hranici literatury a neliteratury. Je vskutku zatím velice těžké pozitivně stanovit odpovídající metodologický přístup k tomuto segmentu literárního systému. Negativní vymezení je o něco snazší. V úvahu dle mého názoru nepřipadá klasická filologická analýza v intencích historické poetiky či jiné dílocentrické přístupy typu *close reading*. Ty musí nutně selhat už z prostého důvodu kvantity textů, které by badatel musel tímto způsobem přečíst a analyzovat, aby mohl alespoň zodpovědně říci, že daný text je ve svém synchronním kontextu typický či je naopak z nějakého důvodu okrajový, nebo dokonce ojedinělý.

C) Vernakularizace literární kultury

Přímo k podstatě centralizovaného literárního systému míří třetí z procesů diferencujících pre- a postdigitální literární kulturu spočívající v emancipaci amatérů uvnitř literárního systému a následnou vernakularizaci literární kultury. Henry Jenkins termínem *vernakulární kultura* nazývá kulturu vytvářenou amatéry a soudí, že nové digitální nástroje a nové distribuční sítě posílily možnost běžného člověka participovat na své kultuře: „Jakmile subkulturní a fanouškovské skupiny jednou okusily tuto moc, už se nikdy znovu nestanou poslušnými a neviditelnými“ (JENKINS 2006: 162). (Tento pojem užívám raději než frekventovanější a významově blízký Jenkinsův pojem *participativní kultura*, který je podle mého soudu až příliš ideologicky podbarvený — je v něm přitom určitý revoluční étos boření zábran v přístupu k veřejnému diskurzu.)

Vernakulární kultura je ze své podstaty decentrovaná, což ji na jednu stranu ubírá na možnosti měnit konvence podle nichž se řídí literární systém, na druhou stranu její otevřená, decentrovaná povaha dává flexibilitu a umožňuje kvantitativní růst. Síla vernakulárního segmentu v rámci literárního systému spočívá především v jeho rozloze⁹ a pak také v atraktivní nabídce snad

9 K dispozici jsou alespoň některé kvantitativní údaje: v lednu 2009 bylo např. na literárním fóru *Písmák* registrováno 35 675 uživatelů, z nichž je podle odhadu majitele webu Romana Plojgara 8 000 aktivních přispěvatelů. V roce 2011 se denně přihlašovalo k tomuto fóru 2 800 uživatelů (srov. KOŠIŇSKÁ 2009: 26). Fórum *Totem* mělo v roce 2009 kolem 30 000 registrovaných uživatelů a nabízelo 265 000 příspěvků.

né participace na veřejné tvůrčí činnosti. V neposlední řadě je vernakulární segment posilován étosem odstranění elitářské povýšenosti a uzavřenosti těch, kteří tvoří. Díky těmto kvalitám začíná — zdá se — vernakulární segment vyvolávat změnu paradigmatu literatury jako slovesného umění: jsou marginalizováni institucionální aktéři literární komunikace, nakladatelství, časopisy apod., probíhá kolonizace těchto institucí amatéry, viz česká Obec spisovatelů, v jejímž vedení jsou lidé bez prokazatelné a svou kvalitou přesvědčivé literární činnosti; literatura začíná být vnímána jako privátní, volnočasová aktivita bez ambic vstoupit do širšího společenského diskurzu — a to i mainstreamovými médii.¹⁰

Těmto přirozeným procesům může literární věda těžko klást překážky. Bylo by ovšem zároveň chybou, kdyby je pouze popisovala. Jejím úkolem je — domnívám se — jednak historická kontextualizace v širších diachronních souvislostech a zejména kritický přístup uplatněný vždy tam, kde se pod atraktivní pojmem *demokratizace literárního diskurzu* skrývá pouhá svůdná iluze a falzifikace základních pojmů a relací mezi aktéry literární komunikace.

To je ostatně klíčové i pro vymezení zájmu literární vědy, jímž by měli být v první řadě jevy/texty literární. Literární povaha textů zveřejňovaných na webových stránkách deklarujících svou literární povahu ovšem není automatická a jistá (např. velké množství příspěvků na amatérských literárních fórech nepředstavuje texty s literární intencí, natož ambicí, ale naopak příležitostné slovesné útvary vzniklé nahodile a vhodné spíše pro etnografický popis či psychologickou analýzu). Literární věda zde potřebuje uplatnit jisté kritérium literárnosti, aniž by ovšem při vymežování množiny materiálu upadla do úzké výběrovosti a zřekla se textů literárně nekvalitních. V ideálním případě by bylo však na místě eliminovat texty neliterární, kterými jsou otevřené publikační platformy kontaminovány. Jako diferencující kritérium se zde nabízí Cullerův pojem *literární kompetence* (srov. CULLER 1975: 114; SVEDJEDAL 2000: 106; PIORECKÝ 2014a).

V rámci vernakulárního, periferního segmentu literárního systému, který je situován na těžko identifikovatelné rozhraní literárnosti a neliterárnosti, lze (alespoň teoreticky) pomocí kritéria literární kompetence vést hranici, za níž zájem literární vědy a předmět literární historie nespadá. V opačném případě by byla významně snížena i výpovědní hodnota (makro)analýz textových korpusů (viz dále), protože by statistická data byla zkreslována přítomností textů, které jsou výsledkem spíše nahodilosti než literárního záměru,

10 Např. reportáž České televize o recesistické facebookové stránce *Městská poezie Brno* jako o projevu současné poezie — <<http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/1097206490-udalosti-v-kulture/214411000120826/obsah/346088-policejni-poezie>>, přístup 15. 10. 2015.

byť třeba neúspěšně realizovaného. Jak ovšem vytřídit z rozsáhlých textových korpusů texty s literární intencí? Jak izolovat ty ostatní? To zůstává těžko zodpověditelnou otázkou. Zatím s nimi bude zřejmě nutno počítat jako se statistickou chybou.

Proces vernakularizace je však třeba vztáhnout nejen na tento periferní segment literárního systému, ale je na místě jeho perspektivou nahlížet dynamiku celého systému, který proces demokratizace autorství prostupuje. Bylo by však mylné tvrdit, že byl tento proces zahájen s nástupem nových digitálních médií. Byl jimi spíše akcelerován. Ostatně Walter Benjamin už v roce 1936 ve své stati „Umělecké dílo ve věku své technické reprodukovatelnosti“ píše v souvislosti s rozvojem tisku, že v Evropě už neexistuje člověk, který by neměl možnost publikovat, a že rozlišování mezi autorem a publikem ztratilo smysl (srov. BENJAMIN 1979: 31).

Otevřené internetové publikační platformy tedy akcelerovaly proces demokratizace literárního diskurzu. Norman Fairclough v knize *Discours and Social Change* (1992) mluví — samozřejmě ještě bez myšlenky na vliv digitální kultury — o procesu demokratizace diskurzu a také o posilování role konverzačního diskurzu, který kolonizuje média a vyvolává tím restrukturuaci hranic mezi veřejnými a soukromými sférami (srov. FAIRCLOUGH 1992: 201nn). A právě tato restruktura, resp. rozmytí hranic veřejných a soukromých sfér, je typická pro onen periferní segment literárního systému v postdigitální době (viz polosoukromý charakter blogů, komunitních literárních fór či komentářových výměn na sociálních sítích).

Makroanalýza a *digital literary studies*

Pro takto radikálně rozšířené a destabilizované pojetí literatury (resp. literárního systému) se jeví jako metodologicky nejméně vhodné postupy tradičně označované jako *close reading*. Výklad o literárním systému rozšířeném o mimořádně rozsáhlý vernakulární segment opírající se o — jak je pro *close reading* charakteristické — o úzký (tj. detailním čtením uchopitelný) výběr reprezentativních textů je zcela vyloučen. Není totiž k dispozici žádné relevantní kritérium, které by dovolovalo označit vybrané texty z vernakulárního segmentu za reprezentativní. Ve sféře tiskem vydávané literatury k těmto kritériím patří rozsah a úroveň literárněkritické recepce. Ta ovšem v rámci vernakulárního segmentu absentuje, resp. je nahrazena mnohohlasím mnohdy pouze afektivních čtenářských reakcí. Ještě méně aplikovatelné by bylo hledisko uměleckého přínosu takto vybraných textů. Uměleckou ambici a kompetenci cítíme při četbě textů zveřejněných v rámci vernakulární zóny jen zřídka. Častější motivací ke vzniku a zveřejnění textu je spíše zábava (literární činnost tu většinou představuje způsob trávení volného času). Jako relevantní se proto jeví zcela opačné metodologické postupy. V první řadě je to metoda *distant reading* navržená Francem Morettim.

Moretti na poli komparatistiky řeší analogický problém, jaký představuje zkoumání literárního systému postdigitální doby: jak zkoumat světovou literaturu, aniž bychom ji redukovali na úzce výběrový vzorek (kánón) a zbylých 99,5 % textů nechali ležet ladem. Vychází z premisy, že literaturu tvoří pouze díla úspěšná a jejich autoři, ale také díla méně kvalitní, méně známá a autoři, které lze považovat za konkurenty těch, o kterých mluví kánón. Otázku *Co zkoumat?* má Moretti vyřešenou, hledá ovšem odpověď na otázku *Jak?* Jak pracovat s obrovským množstvím textů, které není v lidských silách přečíst. Navrhuje uzavřít „smlouvu s ďáblem“ — přestat literární texty číst a začít je používat jako data (srov. MORETTI 2013). A to platí — domnívám se — i pro zkoumání literatury v postdigitální éře. Se záplavou textů se nelze vypořádat jejich čtením, ale spíše kvantifikačními analýzami, statistickými metodami či metodami blízkými korpusové lingvistice.

Metodologicky inspirativní je rovněž koncept makroanalýzy vypracovaný — v úzké návaznosti na Morettiho — Matthew L. Jockersem a zveřejněný v knize *Macroanalysis. Digital Methods and Literary History* (2013). Jestliže Moretti ve prospěch *distant reading* argumentuje epistemologickou *potřebou*, Jockers k této argumentaci přidává ještě — podobě zavazující — moment *příležitosti*. Jestliže žijeme v době snadné dostupnosti velkého množství digitalizovaných textů, je neudržitelné zakládat nadále literárněhistorický výzkum pouze na close reading úzké skupiny textů (kanonických textů), ale je potřeba pracovat pomocí softwarových nástrojů s širokými textovými korpusy, které nelze pojmout čtením — tvrdí Jockers. Zdůrazňuje při tom, že *data mining* se stává nezbytnou kompetencí literární badatelů i studentů: už nestačí umět hledat informace, je potřeba je umět „vytěžovat“ (např. z digitálních repositářů apod.).

Autorům těchto „revolučních“ metodologických výzev pochopitelně nejde o to, aby literární věda se přestala zabývat konkrétními texty a jejich detailní analýzou, ale by výsledky těchto analýz vnímala a interpretovala v co možná nejširších kontextech. Počítače nemohou dokonale napodobit natož nahradit lidskou schopnost syntézy a intuice, ale mohou vytvořit podmínky pro lepší využití těchto schopností. Tyto počítačnické přístupy tedy nemají nahradit interpretaci literárních textů, ale mohou být metodologickou alternativou k prozkoumávání a shromažďování faktů o literatuře jako systému.

Jockers uvádí řadu literárněhistorických otázek, které je možné pomocí makroanalýzy zodpovědět. V druhé polovině své knihy potom ilustruje tuto využitelnost na řadě příkladů z výzkum anglofonní literatury 19. století. Řada z těchto oblastí je analogická, a proto metodologicky relevantní i pro výzkum literárního systému v postdigitální době. Nabízí se oblast zmiňovaná Jockersem hned jako první: určování historické pozice jednotlivých textů, autorů a žánrů ve vztahu k širokému literárnímu kontextu (tj. pozice amatérských autorů a textů vůči profesionálním autorům a opačně; zkoumání diferencí ve

vkusu literárního establishmentu a amatérů [srov. JOCKERS 2013: 28]). Jockers se při zkoumání literární minulosti touto cestou především pokouší probudit kontexty, které byly zapomenuty. U současné literatury (postdigitální éry) by šlo ještě o něco víc — poprvé uchopit široký, fluidní a unikavý kontext a pomocí aktuální (sebe)reflexi pojmu *literatura*, resp. *literární systém*. Další možné oblasti využití makroanalytických postupů relevantních pro postdigitální literární systém jsou např. zkoumání distribuce témat prostřednictvím klíčových slov, způsobů reprezentace subjektivity (slovesné osoby), kvantifikace strukturních rysů autorských komunit (např. genderové složení), statistické vyhodnocování rozsahu textů či frekvence pevných žánrových forem, intertextualita a analýza vlivu (jsou amatérská literatura a profesionální literatura oddělení nebo intertextově provázané světy?; kde je silnější aktuální intertextualita mezi synchronně publikujícími autory?); poměr obecné a spisovné češtiny v různých segmentech literárního systému apod.

Kromě řady úskalí a nevýhod (v první řadě mnohost), skýtá digitální segment literárního systému také jednu velkou výhodu. Představuje prakticky už teď zárodečný korpus literárních textů v elektronické podobě, s nímž bude možné pracovat makroanalytickými metodami (resp. metodami *digital literary studies*)¹¹ a jež bude možné konfrontovat s dotazy, které by u téhož korpusu v tištěné podobě nebyly myslitelné. V ruce literárního vědce však musí spočívat patřičné nástroje, tedy softwarové nástroje. V současnosti jsou takové nástroje k dispozici jednak vědeckým týmům, které mají dostatečné zázemí na to, aby si je nechali „na míru“ vyvinout (jako třeba Morettiho Literary Lab ve Stanfordu), jednak jsou k dispozici volně šířené nástroje pro širší odbornou veřejnost jako např. AntConc¹² umožňující vytvářet konkordance, frekvenční statistiky, detekovat klíčová slova apod. či JGAAP (Java Graphical Authorship Attribution Program)¹³ sloužící k identifikaci autorských či žánrových specifik textů nebo Netlytic¹⁴ sloužící k analýze textů na sociálních sítích. Podobných softwarových nástrojů usnadňujících aplikaci metod digital literary studies je pro anglojazyčné texty k dispozici celá řada. Literárněvědná

11 *Digital literary studies* je dynamicky se rozvíjející tendence v rámci *digital humanities* a soudobé literární vědy — její hlavní cíl je postavit výzkum literatury na pevnější empirickou základnu (big data) a vytvářet nástroje a výzkumná prostředí pro zkoumání takto shromážděných dat (*computer-assisted environment*) a jejich vizualizaci. Postupně se tento obor etabluje i na institucionální úrovni, viz nedávno založený vědecký časopis *Digital Literary Studies* při Pennsylvania State University a řada akademických pracovišť: již zmíněná Morettiho literární laboratoř ve Stanfordu, dále laboratoře a výzkumné týmy Chicago Text Lab, Global Literary Networks Group, Viral Texts Group ad.

12 <<http://www.laurenceanthony.net/software/antcon>>, přístup 15. 10. 2015.

13 <http://evllabs.com/jgaap/w/index.php/Main_Page>, přístup 15. 10. 2015.

14 <<https://netlytic.org>>, přístup 15. 10. 2015.

bohemistika je bohužel v této oblasti zatím v nevýhodě — k dispozici je de facto pouze aplikace KWords¹⁵ při *Českém národním korpusu*, jež umožňuje identifikaci klíčových slov, a nástroje pro práci s *Korpusem českého verše*, který zahrnuje básnické texty z 19. století a počátku 20. století.

Zatím chybí nástroje, které by fungovaly s libovolným souborem českojazyčných textů a umožnily pracovat jak s texty z vernakulárního segmentu literárního systému, tak (jako s referenčním vzorkem) s texty z centra či středového pásma literárního systému, aby mohla být stanovena pozice okrajových literární jevů vůči těm centrálním. Nebo dokonce ověřit či zpochybnit relevanci systémového modelu založeného na jednom centru a okolních segmentech (např. ve prospěch decentrovaného modelu zohledňujícího různé paralelní formy centralizace/strukturae).

Studie vznikla v rámci grantového projektu GAČR P406/12/P603.

Při vzniku práce byly využity zdroje výzkumné infrastruktury Česká literární bibliografie (<http://clb.ucl.cas.cz>).

Literatura

ANETTA, Krištof

2014 „Dimenzie postdigitálnosti“; in Bogumila Suwara (ed.): *Staré a nové rozhrania (interfejsy) literatúry* (Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV), s. 159–171

CRAMER, Florian

2014 „What is »Post-digital«?“, *APRJA* III, č. 1, <<http://www.aprja.net/?p=1318>>, přístup 26. I. 2015

BENJAMIN, Walter

1979 „Umělecké dílo ve věku své technické reprodukovatelnosti“; in idem: *Dílo a jeho zdroj* (Praha: Odeon), s. 17–47

DIJK, Jan van

2012 *The Network Society* (London: Sage)

FAIRCLOUGH, Norman

1992 *Discours and Social Change* (Cambridge: PolityPress)

GERE, Charlie

2008 *Digital Culture* (London: Reaction Books)

JENKINS, Henri

2006 *Convergence culture. Where old and new media collide* (New York: New York University Press)

JOCKERS, Matthew Lee

2013 *Macroanalysis: digital methods and literary history* (Urbana: University of Illinois Press)

KOŠINSKÁ, Eva

2009 *Čtenáři v internetových komunitách (zaměřených na literaturu)*; diplomová práce (Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta)

MORETTI, Franco

2013 *Distant reading* (London/New York: Verso)

PIORECKÝ, Karel

2013a „Romány na pokračování v situaci digitálního zveřejnění“; *World Literature Studies*, č. 5 (22), s. 73–90

2013b „Digitální text: mezi věcí, znakem a happeningem“; *Host XXIX*, č. 6, s. 21–25

2014a „Amatérská literární fóra na českém internetu. Mezi demokratizací a diletantstvím“; *Mediální studia VIII*, č. 2, s. 127–148

2014b „Recepte internetu v českých literárních časopisech“; in Bogumiła Suwara (ed.): *Staré a nové rozhrania (interfejsy) literatury* (Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV), s.71–98

SCHMIDT, Siegfried J.

2008 *Přesahování literatury*; přel. Zuzana Adamová (Praha: ÚČL AV ČR)

Résumé

The theoretical basis for this study is the literary system model put forward by Siegfried J. Schmidt. Based on his fourfold roles of action (production, distribution, reception and processing of phenomena considered to be literary), the author initially explores the main differences between the predigital and digital/postdigital-era literary systems. The substantial differences in the literary systems in both these eras include the fact that the boundaries between system segments became porous during the digital revolution, and a clear process began whereby the individual roles of action converged and the institutional aspect within the literary system was eliminated. Moreover the author focuses on a characterization of the three main processes associated with the transition of literature from the pre-digital to the post-digital era: 1) expansion of the literary system; 2) destabilization of text; 3) vernacularization of literary culture. He concludes with a question over how to methodologically deal with the radically expanded literary system and the flood of text involved. He considers the application of the concept of distant reading and usage of the tools of the digital humanities and digital literary studies (i.e. quantification analyses, statistical methods and close corpus linguistics methods) to be of relevance.

Klíčová slova / Keywords

digitální kultura — postdigitální kultura — literární systém — digitální humanitní vědy
digital culture — postdigital culture — literary system — digital humanities